

אקדמיה

ידיעון האקדמיה ללשון העברית שבת תשס"ח

נשיא המדינה: מהי הלשון אם לא תעודת הזהות התרבותית של העם?

לחינוך ע"ש דוד ילין שהייתה באולם המכללה ביום כ"ה בכסלו תשס"ח (5 בדצמבר 2007). בבאי האירוע היו גם בני משפחת בן-יהודה ובני משפחת אהרן מז"א. יום העיון נפתח בדברי סגן נשיא האקדמיה פרופ' **אברהם טל** המשך בעמוד 8

במעמד נשיא המדינה מר **שמעון פרס** ציינה האקדמיה ללשון העברית מאה וחמישים שנה להולדתו של אליעזר בן-יהודה בישיבה פתוחה של מליאת האקדמיה. ישיבת המליאה השתלבה ביום עיון משותף לאקדמיה ולמכללה האקדמית

לזכרו של אליהו איזקסון

ירושלים תרפ"א - תל-אביב תשס"ח

אליהו איזקסון ז"ל - נכדו של ד"ר אהרן מאיר מז"א, ממייסדי ועד הלשון ומנשיאיו - היה איש המעלה. הוא העמיד את עצמו לשירות הציבור גם בבניין ארץ ישראל וגם בהעשרת התרבות.

בין שאר מעשיו הוא השתתף בהקמת המוזאון לעלייה הראשונה בזיכרון יעקב כדי שמורשתם של הראשונים תהיה ידועה לכול. לפני יותר מעשור נענה מר איזקסון ז"ל לפנייתו של נשיא האקדמיה פרופ' משה בראשר לכוון באקדמיה את מכון מז"א לתולדות תחיית הלשון העברית. הוא אמר אז כי יותר משהוא בא להנציח את סבו, הוא רוצה שסיפור תחיית הלשון בדיבור ומובילה יהיו לנחלת הדור הצעיר בארץ. אמר ועשה; הוא העמיד לרשות האקדמיה ללשון העברית מבנה ראוי ותקציב מתאים ובזכותו הוקם המכון. אלפי תלמידים ושוחרי דעת היו מבאי של מכון מז"א בשנים עשרה שנות פעילותו. יש לקוות שפעולת המכון תתחדש ותיקשר גם בשמו של אליהו איזקסון ז"ל.

אליעזר בן-יהודה והעברית באונסקו

הכרה בין-לאומית זו בבן-יהודה היא גם הכרה בהישגים שהשיגה העברית למן חידושה בדיבור לפני כמאה ועשרים שנה ועד היום. בשנת תשס"ח - שנת השישים למדינה והשנה המאה וחמישים להולדת בן-יהודה - פועלת האקדמיה ללשון העברית בשיתוף משרד החינוך וגופים אחרים בסימן **ק"ן לבן-יהודה - כן לעברית** כדי להבטיח את הישגי העברית ולבסס את מעמדה כלשון תרבות וכלשון המדינה. נוסח ההצעה שהוגשה לאונסקו מוצגת באתר האקדמיה במרשתת (באנגלית).

האספה הכללית השלושים וארבע של אונסקו (פריז 2008) הכירה באליעזר בן-יהודה כאישיות הראויה להוקרה בין-לאומית ולהנצחה בזכות פעולותיו להחייאת הלשון העברית בדיבור.

במלאות מאה וחמישים שנה להולדתו של אליעזר בן-יהודה הציגו האקדמיה ללשון העברית והוועד הישראלי לאונסקו את מועמדותו של בן-יהודה להיכלל במפעל המורשת של אונסקו להנצחת אישים שהרימו תרומה מיוחדת במינה לתרבות לחברה ולמדע.

אליעזר בן-יהודה (תר"ח/1858 - תרפ"א/1922) היה חלוץ הדיבור העברי וחוקר העברית. הוא חולל והניע את תהליך השיבה המלאה אל העברית. בן-יהודה פעל להפצת רעיונותיו באמצעות עיתוניו, הקים את ועד הלשון העברית וחבר את מילונו הגדול לעברית לתקופותיה, שהמשכו במפעל המילון ההיסטורי של האקדמיה.

ההצלחה חסרת התקדים של החייאת הדיבור העברי, שנקשרה יותר מכול בשמו של אליעזר בן-יהודה, הוצגה לאונסקו גם על רקע פעילות הארגון למען שימור לשונות אתניות-לאומיות הנתונות בסכנת הכחדה.

ק"ן לבן-יהודה - כן לעברית

פרטים על תחרות מיזמים בנושא הלשון העברית בשיתוף משרד החינוך מובאים ב"חדר בן-יהודה" באתר האקדמיה במרשתת.

לתועלת המורים והתלמידים הפיקה האקדמיה חוברת ובה הצעות למיזמים, רשימת מקורות, לקט מאמרים, תעודות ועוד (166 עמ'; מהדורה מצולמת).

פרטים ומידע בטלפון 02-6493522 ובדואר האלקטרוני acad6u@vms.huji.ac.il

עוד בגיליון

- תעתיק אותיות ותעתיק הגיים
- לימד לשונך - טכנולוגיית המידע
- "כוחו של חרוז" מאת אהרן ברבריאן

תעתיק אותיות ותעתיק הגיים

נתעתק את האות ש? בלשונות אירופה, הכתובות באותיות לטיניות, נוכל למנות שש אפשרויות שונות זו מזו. ועולות שאלות נוספות: האם חשוב לנו לסמן את ההגיים א ר־ע בתעתיק לאותיות לטיניות, או שנעדיף להתעלם מהם (אבל לא נוכל לדעת אם היישוב שלפנינו הוא "עמירים" או "אמירים")? האם חשוב לשמור על הקשר בין ב ל־ב (רפה) או כל אחד מן ההגיים יתועתק לאות אחרת (Tavor או Tavor)?

ואולם התעתיק מעורר שאלה עמוקה יותר: מה שלא נאלצנו להכריע בו בכתיבה העברית אנחנו נאלצים להכריע בו בתעתיק. בכתב העברי אנחנו מבחינים בין ת ל־ט, בין פ ל־ק, בין ו ל־ב – אבל איננו פוסקים בזה שיש להגות בצורה שונה את העיצורים הללו. ואילו התעתיק מחייב אותנו להכריע הכרעות שאיננו מעוניינים להכריע. קביעת סימן אחד לתעתיק של ו ר־ב אומר דבר אחד על ההגייה, וקביעת שני סימנים שונים לאותיות הללו אומר משהו אחר. ואנחנו איננו רוצים להכריע בעניין זה.

רבים טועים לחשוב שהתעתיק מעברית לאותיות לטיניות אינו אלא תעתיק לאנגלית, ומכאן נובעות השגות לא מעטות על הכללים. אלא ש"לגבי סימון התנועות אין האנגלית עשויה לשמש בסיס כל עיקר. שהרי בה אין תנועה המובעת בעקיבות בסימן אחד ויחיד" כותב זאב בן־חיים בספרו "במלחמתה של לשון" (עמ' 234). עוד הוא מזכיר "שהתעתיק האנגלי השימושי, כפי שהניחתו החברה הגאוגרפית המלכותית בלונדון ונתקבל ברובו בממשלת המנדט, קובע בפירוש שהעתיקת התנועות העבריות תהא לפי ערכן של האותיות התנועות באיטלקית דווקא" (שם).

בכללי התעתיק הקודמים, משנות החמישים למאה העשרים, אפשר להבחין בשתי מגמות: תעתיק אותיות (טרנסליטרציה) במה שנוגע לעיצורים: "אות כנגד אות"; תעתיק הגיים (טרנסקריפציה) במה שנוגע לתנועות, כלומר סימן אחד לקמץ ולפתח וכיוצא בהם. אבל כבר בכללים אלו נקבעה גרסה מפושטת שבה ש מתועתקת בשתי אותיות – sh לעומת הסימן § בתעתיק המדויק, ו־כ (רפה) מתועתקת kh (לעומת k בתעתיק המדויק).

מן הדוגמאות האחרונות אפשר ללמוד כיצד משלימים סימנים חסרים במערכת של שפת היעד: בשיטת "אות כנגד אות" משתמשים בסימני קֶבֶחן (סימנים דיאקריטיים) כגון גרש, קו או נקודה מתחת האות או מעליה. וכאשר אין מקפידים על שיטה זו, נוטים להשתמש ב**דו־אות** (דיגרף). ויש שהציעו לנצל אותיות יתרות בשפת היעד להשלמת הסימנים, כגון האות x לציון כֶּ (רפה) או האות c לציון צֶ. לצד יתרונה של כל דרך יש לה גם חיסרון: שימוש באותיות x ו־c וכדומה עשוי להקשות על הקוראים לפענח את השלטים בגלל הערכים הפונטיים של אותיות אלו על פי האנגלית; **דו־אות** מסרבלת ומאריכה את המילה, ולא תמיד ברור מה מייצגת האות השנייה – הגה לעצמו או חלק מדו־אות. אשר לסימני ההבחן, פיענוחם אינו מובן מאליו, ונוסף על כך לא תמיד קל לבצעם במעבדי התמלילים, ומשלטי השלטים נוטים להשמיטם. בכללי התעתיק שהתגבשו הייתה על העליונה ידה של הנטייה אל הפשוט והמוכר, אל הנוהג ואל המשקף את ההגייה בת ימינו, בין השאר בעקבות ביקורת גוברת והולכת של הציבור הרחב על הכללים הקיימים. אפשר אפוא להבחין שהתעתיקים החדשים נוטים – יותר מקודמיהם – אל הטרנסקריפציה, היינו תעתיק של הגיים כפי שהם מבוטאים בפנינו.

בעת האחרונה הושלם מהלך מורכב של קביעת תעתיקים לצורכי שילוט ומיפוי בעקבות תיקון לפקודת התעבורה שנתקבל בכנסת, ולפיו שר התחבורה מוסמך לקבוע כללים "בדבר קביעת כתיב אחיד בעברית, בערבית ובאנגלית [=אותיות לטיניות] של שמות המופיעים על גבי תמרורים המוצבים בדרכים".

דיונים שנערכו בוועדות משותפות לאקדמיה ללשון העברית ולוועדת השמות הממשלתית, בהתייעצות עם המרכז למיפוי ישראל ועם נציגים מן האקדמיה ללשון הערבית שבהקמה, הובילו בסופו של דבר לקביעת ארבע מערכות כללים: (א) **מעברית לאותיות לטיניות**; (ב) **מעברית לערבית**; (ג) **מעברית לעברית**; (ד) **מעברית לאותיות לטיניות**. שתיים מן המערכות האלה (א, ג) אושרו באקדמיה, והשתיים האחרות נדונו בוועדת משנה מיוחדת של ועדת השמות הממשלתית ואושרו במליאת ועדת השמות.

כמו כן בישיבה האחרונה של האקדמיה לשנת תשס"ז אישרה האקדמיה את הכללים החדשים של התעתיק **מלועזית לעברית**. חמש מערכות הכללים מפורסמות באתר האקדמיה במרשתת, ויפורסמו בעתיד בחוברת של **לשונו לעם**.

המילה **תעתיק** בעברית מכוונת לשני מושגים לוועזיים: טרנסקריפציה וטרנסליטרציה. טרנסקריפציה פירושה ייצוג בכתב (אחר) של **הגיי** לשון המקור (היינו מה שמתממש בהגייה), ואילו טרנסליטרציה פירושה ייצוג **האותיות** של לשון המקור בכתב של לשון אחרת. לדוגמה, הטרנסקריפציה של השם **יוסף** לכתב לטיני תהיה Yosef, ואילו הטרנסליטרציה עשויה להיראות כך: Ywsp. הדיכטומיה בין שתי השיטות האלה ברורה, אבל כאשר התעתיק נדרש לצרכים שימושיים, שתי השיטות עשויות להישזר זו בזו כפי שניווכח. נתמקד כאן בתעתיק מעברית לאותיות לטיניות.

כשמבקשים לכתוב לשון מסוימת במערכת אותיות של שפה אחרת שאינה עולה בקנה אחד עם הפונולוגיה (=מערכת ההגייה) שלה, מגלים מיד את הפערים – חוסר בסימנים, סימנים עודפים, אי־התאמה. מי שמנסה לבנות מערכת מושלמת נוכח עד מהרה שעליו להתפשר. כך למשל המבקש ליצור מערכת שיטתית שבה לכל אות ולכל סימן־ניקוד יש סימן מקביל אחד, יזדקק לסימנים שאינם מוכרים לציבור הרחב, ובכך יפסיד את הפשטות ואת הקריאות. גם מי שיבחר להשתמש בסימנים מוכרים בלבד אינו פטור מקושי. עליו להתמודד עם השאלה: מִפְּרִים לִמִּי? איך למשל

דוגמאות לתעתיקים				
השם	התעתיק הפשוט תשי"ז	התעתיק המדויק תשי"ז	התעתיק השימושי תשס"ז	השון
זיכרון יעקב	Zikhron Yaaqov	Zikron Ya'aqov	Zikhron Ya'akov	
חבצלת השרון	Havazzelet Hasharon	Havazzelet Haššaron	Havatsélet HaSharon	
טבעון	Tiv'on	Tiv'on	Tiv'on	
יצחק	Yizhaq	Yizhaq	Yitshak	Isaac
שבי ציון	Shave Ziyyon	Šave Ziyyon	Shave Tsiyyon	Zion
שדרות	Sederot	Šederot	Sderot	

כוחו של חרוז

אהרן ברבריאן

איננה מנוקדת. שאר העדויות באות ברשימות המשמרות שנשמרו בפיוטים. חשובות במיוחד שתי עדויות. עדות מנוקדת ניקוד ארץ-ישראלי עליון – **נצרת** – באה בקרובה למשמרות של הפייטן הדוטהו.¹ עדות זו מלמדת שהמילה הנדונה שקולה במשקל שמות המקומות הידועים מן המקרא: צָרַפְתָּ, דְּבָרְתָּ. עדות שנייה באה בקינה מפורסמת של קליר שנתקבלה הן במנהגי אשכנז הן במנהג רומא ופותחת "איכה ישיבה חבצלת השרון":

צָדִיק הוּא ה' כִּי פִיהוּ מְרַת / וְעָרוּ עָרוּ עַד הַיְסוּד בְּהַ הַעֲרָת
וְתָמוּר עָזִי וְזָמְרַת / קִינִים עָלֶיהָ נְחָרַת / וּבְקָצֹי אֶרֶץ נְרַת / מְשֻׁמְרַת נְצָרַת²

שם מושבו של משמר הפיצץ – נצרת – קובע כאן את החרוז. קליר מגייס לצורך זה צורות פועל ארכאיות שאינן מותירות ספק באשר למשקל התיבה **נצרת**. עדות זו חשובה משום שאין היא תלויה במסורתו של נקדן כלשהו. אין צריך לומר כי לו הציע הנקדן ניקוד אחר, היינו מעדיפים את עדות החרוז על עדותו. העדות המנוקדת הבאה בקרובה של הדוטהו משלימה מידע חשוב על התנועה שבהברה הראשונה שאיננה נלמדת מן החרוזה. צריך להדגיש שצורת השם **נצרת** נשתמרה במסורת הפייטנית בלבד. זו צורה עברית מובהקת לא רק משום שמשקלה הוא משקל עברי קדום (גם של שמות מקומות), אלא גם משום שהיא נמסרת בטקסטים עבריים בלבד ובעלי מסורת עברית בלעדית. כל רשימות משמרות הכהונה נמסרו בעברית – למן הרשימה הקדומה ביותר שבדברי הימים, עבור לרשימות שבמגילות מדבר יהודה ועד לרשימות הבאות בפיוטים. יש לציין במיוחד את הרשימות שבכתובות בתי הכנסת העתיקים. לשונן העברית בולטת על רקע העובדה שרוב כתובות בתי הכנסת שנכתבו בכתב אשורי לשונן ארמית.

בפרסומים מדעיים אכן מופיע השם **נצרת**. כך גם בפרסום הרשמי האחרון של משרד ראש הממשלה, "אטלס ההתיישבות בישראל" בעריכת חנה ביתן, משנת 2004. לא זה המצב בלשון הדיבור. בסוף שנות החמישים של המאה שעברה עליתי ארצה עם הוריי ובאנו לגור בקריית נצרת שאז עלתה על הקרקע. קריית נצרת היה שמה הארעי של נצרת עילית. אז הגו את השם **קריית נצרת**, ואת שם העיר הערבית גם כן – **נצרת**. זו הייתה ההגייה הבלעדית. מה מקורה?

כנראה, הצורה **נצרת** מופיעה בפעם הראשונה במפה של ארץ ישראל שהוציאה לאור גרבר (אפרים גראווער) בשנת תרנ"ט באודסה. הצורה המלעילית עולה שוב בספרו של אליהו ספיר, "הארץ", שראה אור בשנת תרע"א ביפו, בניקוד **נצרת** (!). "הארץ" היה הלקסיקון השלם היחיד של שמות יישובים עתיקים וחדשים בא"י עד הופעת האנציקלופדיה של ישעיהו פֶּרֶס. ספיר הכיר את הצורה **נצרת**, אבל הביאה כצורת משנה ובניקוד **נצרת** (!). אולם מה שהשפיע יותר על הפצת ההגייה המלעילית הייתה מפת קיר של ארץ ישראל המבוססת על המפה הגרמנית של קיפרט (Heinrich Kiepert), אשר ערך ספיר בעברית והוציאה לאור בברלין בשנת 1914. המפה הייתה בשימוש במשרדים ובבתי הספר בארץ עד שנת 1930. גם בה מופיע הניקוד **נצרת** (!). זה הניקוד גם במפה שהוציאה לאור (אחרי 1914) ח'י גולדברג בהוצאת מרכז הצעירים בוורשה. מצוין בה כי התעתיק נקבע על פי א' ספיר. ודאי הייתה למפה זו השפעה רבה על לומדי העברית במזרח אירופה.

בשנת 1925 (תרפ"ו) ראה אור בלונדון אטלס בעריכת זאב ז'בוטינסקי ושאל פרלמן. במפת ארץ ישראל מס' 14-15 נוקד השם בדגש בצד"י

המשך בעמוד 6

היסודות הפרוזודיים מעצבים את אופייה של לשון השירה. הם מארגנים את הטקסט באופן המקל את זכירתו ובכך תורמים לשימורו. תכונה זו מסייעת לבירור צורתן הקדומה של מילים בשירה עתיקה. הדבר חשוב במיוחד לחוקרי לשונות מסוגה של העברית שבהן הכתב משקף בעיקר את השלד העיצורי. גם מסירות מנוקדות אין בהן כדי להסיר ספקות. הטקסט שהן מוסרות עשוי להיות קדום אף להופעת הניקוד, ואין לדעת אם הניקוד משקף מסורת נאמנה (שבעל-פה) או פרשנות פרטית של מעתיק. שקילה מדויקת או חריזה עשויות להסיר את הספק, אבל שקילה כזאת מופיעה בעברית רק במאה העשירית לספירה, וגם אז היא מחייבת את שירת החול בלבד. שירת הקודש נכנעת לה חלקית בעיקר במסורת הספרדית. לשם השוואה, שקילה כמותית מדויקת מופיעה בשירה היוונית הקדומה לכל המאוחר במאה השמינית לפני הספירה, כפי שמעידים האפוסים ההומריים הגדולים, האיליאדה והאודיסאה.

החרוז, שברבות הימים הפך אף הוא (כמו המשקל) לאחד מסימני ההיכר המובהקים של שירה בתרבות המערב, הוא תופעה ספרותית מאוחרת יחסית. אמנם חרוזים בודדים מופיעים כבר במקרא ובאפוס ההומרי, אבל החרוז היה לנורמה מחייבת, כפי הנראה, לראשונה בפיוט העברי הקדום שנוצר בשלהי הזמן העתיק.

כאן ננסה לברר את צורתם העברית הקדומה של שני שמות יישובים בגליל. לשני היישובים חשיבות היסטורית רבה. האחד – **נצרת** – שבו על פי המסורת הנוצרית התגוררו הוריו של ישו, בו נתבשרה מרים על הולדתו ובו הוא גדל. השני – **ציפורי** – שבו ישב רבי יהודה הנשיא ובו שכנה הסנהדרין במשך שבע-עשרה שנה. שני המקומות מופיעים על מפת פזורתם של משמרות הכהונה אשר גלו מירושלים לאחר חורבן הבית השני.

נצרת

השם **נצרת** נעדר מן המקרא, מספרות ההלכה הקדומה ומן המדרש, ואף יוסף בן מתתיהו (להלן יוספוס) אינו מזכיר אותו. לעומת זאת הוא מופיע הרבה, כצפוי, בבית החדשה בצורות שונות זו מזו. כל הצורות הן תלת-הברתיות, ובהברה השנייה באה תמיד התנועה a. הברה השלישית תמיד מוטעמת. לתיעוד הטוב ביותר זוכות הצורות *Naẓapét, Naẓapêθ*. מכאן השם Nazareth באנגלית, למשל, וצורות דומות בשאר לשונות אירופה.

השם **נצרת** מתועד בעברית ברשימות משמרות הכהונה שחוברו לאחר החורבן. הרשימות המופיעות בכתובות בתי הכנסת אינן שלמות, רק באחת מהן, בזאת שבקיסריה, נשתמר השם **נצרת**, ואף כאן הנו"ן אינה שלמה, למילה אין הקשר תחבירי ישיר, ומובן שהיא

* הערה ביבליוגרפית: את התיעוד הטוב ביותר לשמות המקומות בטקסטים עבריים קדומים ימצא המעיין באתר המרשתת של המילון ההיסטורי של האקדמיה ללשון העברית: <http://hebrew-treasures.huji.ac.il> לדיון המפורט והעדכני ביותר בשמות המקומות העבריים, גם בתעתיקים לועזיים קדומים, מלווה בהפניות ביבליוגרפיות רבות ראו Y. Elitzur, *Ancient Place Names in the Holy Land, Jerusalem and Winona Lake (Indiana, U.S.A.)*, 2004

את מפות ארץ ישראל ראיתי באוסף לאור של בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים. אפשר לעיין בהן גם באתר המרשתת: <http://jnul.huji.ac.il/dl/maps/pal/html>

ציפורי

שם היישוב **ציפורי** משך את תשומת לבם של חוקרי הלשון בעיקר בשל מגוון הכתיבים: ציפורי, ציפורין, ציפורים. רוב המחקרים הדנים בו עוסקים בפונולוגיה של חילופי מ/נ בסוף תיבה, דרך ביצועם של העיצורים האלה, היעלםם או הופעתם – הכול על פי השקפת עולמו של החוקר. גלוי וידוע שהצורה **ציפורי** אופיינית היא לתלמוד הבבלי ואילו **ציפורין / ציפורים** רווחת במקורות ארץ-ישראליים. ידוע פחות שהצורה **ציפורים** נתמכת בחריזה בפיוטים של קליר ופינחס. מה שטרם צוין במפורש במחקר הוא שהצורה **ציפורים** הנדירה במסירות של ספרות ההלכה והאגדה היא, למעשה, הצורה הבלעדית בפיוט הקדום. אמנם גם הצורות האחרות מתועדות במסירות של הקינה הפותחת "איבדתי קישוטים עשרה" המיוחסת לקליר. ואולם, כפי שנראה בהמשך, מדובר בשיבושים ברורים של מעתיקים. קינה זו המתארת את מסעות הסנהדרין נשמטה מוקדם למדי מן הפרקטיקה הליטורגית. אמנם כבר צונץ הביא את דבר קיומה לידיעת החוקרים, אבל היא נדפסה רק בשנת 1970 בנוסח שלוקט משלושה כתבי יד: שניים מן הגניזה ואחד אירופי. הטורים הנוגעים לענייננו נדפסו מכ"י קמברידג' H. 14.37. כתב היד נכתב כנראה בשנת 962. זה כתב יד קדום למדי אפילו לכתבי יד מן הגניזה, אם כי לא בהכרח משובח. והרי הנוסח כפי שהדפיס המהדיר:⁷

קְצִינִי יִשְׁבוּ תְּפֹרִים
וְנָעוּ מִמְעוֹנוֹת אֲרִיזוֹת וּכְפִירִים
רְצָחוּם צְרִים וּשְׁחָטוּם קְצִיפֹרִים
קְנָסָה סְנֵהֲדָרִין מִשְׁפָּרְעָם וּבָאָה לְצִיפּוֹרִין
שִׁיחֹתִי כְמוֹ בְּשִׁאֲיָה
וְהוֹשִׁפְלָתִי עַד אֲרֵץ תְּחַתִּינִי
תְּכַפְתִּי עַד עֶפְרַיִם עֲשִׂירֵיהֶּ
קְנָסָה סְנֵהֲדָרִין מִצִּיפּוֹרִין וְיִרְדָּה לְטִיבְרֵיהָ

כתב היד מביא את שם היישוב פעמיים בכתוב **ציפורין**. בפעם הראשונה במילת חרוז החוזרת דווקא במילים המסתיימות -רים. מי שסבור שלא היה הבדל בביצוע העיצורים מ/נ במעמד סופי עשוי למצוא כאן סיוע לדעתו. אמנם חריזה כזאת איננה רגילה בפיוט קליר ובני האסכולה שלו, אבל אין היא בלתי אפשרית בשעת הדחק. מה שמחשיד את הנוסח כאן הוא העובדה ששמות המקומות שאליהם גלה הסנהדרין מסיימים כל אחד בתורו את הטור האחרון של כל מחרוזת בפיוט וקובעים את הַחֶרֶז של אותה מחרוזת. לו גרס הפייטן **ציפורין**, היינו מצפים שלכל הפחות חלק ממילות החרוז יסתיימו בחרוז -רין. חשד זה מתאשר ממקום בלתי צפוי. דווקא כתבי היד האירופיים, המאוחרים יותר (כ"י מינכן 88 דף 198, ב, כ"י שוקן 77 [מחזור נירנברג] דף 209, א-ב וכ"י אוקספורד 1083 דף 177, א-ב), שימרו כמילה הקובעת את החרוז את הנוסח המקורי **לציפורים**. לעומת זאת, במחרוזת השנייה שבה שם המקום שלנו אינו משמש מילת חרוז, הנוסח שמביאים אותם כתיב יד עצמם הוא דווקא **ציפורי**, ללמדך מה כוחו של חרוז. במקום שהחרוז לא כפה אותם, החליפו הסופרים האירופים את הנוסח **ציפורים** בנוסח **ציפורי**, צורה מוכרת להם היטב מן התלמוד הבבלי שלמדו בישיבות.⁸ סופרו של כ"י קמברידג' היה בעל מסורת ארץ-ישראלית. אפשר שהוא המיר את **ציפורים** ב**ציפורין** בהיסח הדעת, שהרי זה הכתיב הנפוץ יותר במסורת ארץ ישראל. יש להביא בחשבון שהוא הרבה לטעות בהעתקתו.

מסירותיה של הקינה "איבדתי קישוטים עשרה" מאפשרות הצצה נדירה אל גלגולי שם היישוב שלנו. טקסטים בלתי מחורזים חסרים אותה נקודת משען המאפשרת לקבוע בביטחון מה מוקדם ומה מאוחר

כך: **נְצָרֵת**. וכך כתב ז'בוטינסקי בשירו "שמאל הירדן" (פאריס תרפ"ט) שהיה לאחד משירי בית"ר המפורסמים:

שֶׁם יְרֵנָה לּוֹ מִשְׁפַּע נְאֻשָׁר
בְּן עֲרַב, בְּן נְצָרֵת וּבְנֵי

המשקל הטוני-סילבי של השיר אינו מותיר ספק באשר למשקל הדקדוקי של התיבה **נצרת**.

עוד בשנת תרצ"א הכריע ועד הלשון כי צורת השם הנכונה היא **נְצָרֵת**, אבל נראה שהכרעה זו נקלטה בחוגי המלומדים בלבד. בשנת תשי"ב חזרה והורתה הוועדה הממשלתית לשמות הגאוגרפיים שעל יד משרד ראש הממשלה שאין כל יסוד לשיבוש הרווח בקריאת השם בצורה **נְצָרֵת**, כפי שכבר הוכח מזמן. ועדת השמות פנתה לוועד הלשון בבקשה להכריע את דינו של הקמץ שתחת הנו"ן. בישיבת הוועד המרכזי של ועד הלשון בלי"ג בעומר תשי"ב הוחלט, לאחר שיקול כל הטעמים, שיש להגות שם עיר זו בקמץ גדול – **נְצָרֵת**.³ בשנה זו ראה אור בירושלים הכרך השלישי של חיבורו של ישעיהו פֶּרֶס, "ארץ-ישראל, אנציקלופדיה טופוגרפית-היסטורית". הערך **נְצָרֵת** מופיע בעמ' 652. למען הסר ספק הוסיף המחבר הערת שוליים:

הקרי העברי **נְצָרֵת** (ולא **נְצָרֵת**), כמו **צָרְפָּת**, **צָפְנָת**, **דְּבָרָת**, מוכח על ידי הנוסח הסורי ועל ידי הגירסה $Naẓarā^4$ בלוקס 16,4 ובמתא 13,4 והצורה הערבית של השם **النَّاصِرَة = אֶ-נְצָרָה**. כך מנוקד השם גם בקניות אלקליר.

אף הערה זו באה לשרש את ההגייה הבלתי מנומקת שהפיץ ספיר, אבל ספק אם היא השפיעה על הדובר ובוודאי לא השפיעה על העולים החדשים ממזרח אירופה (בעיקר מרומניה) שהתיישבו בקריית נצרת. עדות משעשעת לכך היא כינוי החיבה ההומוריסטי שנתנו למקום בשל חבלי הקליטה וקשיי הפרנסה: **נְצוֹרִס** (שם מורכב: נצרת + צורעס, 'צרות' בהגייה האשכנזית). ההגייה **נְצָרֵת** לא הייתה מולידה כינוי כזה. בירור קצר שערכתי לאחרונה העלה שתושבי נצרת עליות היהודים ותושבי נצרת הערבים (ולא רק הם) עדיין הוגים **נְצָרֵת**. ההגייה **נְצָרֵת** רווחת בעיקר בניהם של קריינים ברדיו.

הגייה אחרת ידועה פחות היא **נְצָרֵת**. היא הוצעה כנראה עוד לפני ההגייה **נְצָרֵת**. על כל פנים, היא מתועדת לראשונה במפה שהוציא יצחק יואל לינצקי באודסה בשנת 1882. שם הניקוד הוא **נְצָרֵת**. לא ברור אם השמטת התנועה תחת הצד"י היא מקרית או מכוונת,⁵ אבל מתברר שבשנת 1946 הגייה כזאת עדיין הייתה שגורה בניהם של דוברי העברית בארץ, כפי שמעיד מ"צ סגל: "רגילים אנו היום לבטא נ בשוא או בתת, צ ר בסגול, בערך כמו שמבטאים הנוצרים את שם עיר קודשם".⁶ להגייה בשוא תחת הנו"ן לא נותר זכר בפי דוברי העברית, וייתכן שהיא נעלמה לחלוטין משום שהיא נגדה הן את ההגייה הרשמית שהוצעה הן את ההגייה הערבית ואת ההגייה האירופית.

השם העברי הקדום **נְצָרֵת** נעלם מתודעת יודעי העברית משום שהוא לא נשתמר במקורות הקלסיים. הקינה של קליר לא היה בכוחה לעמוד בפרץ. בתקופת ההשכלה שב השם ללשון הורתו בצורות לעז. בספר הגאוגרפיה "שבילי עולם" שפרסם שמשון בלוך הלוי בשנת 1822 נכתב השם בשתי צורות המופיעות יחד בדף יז: **נאצארה / נאצאראעט**. בתקופת תחיית הלשון עטה השם הלועזי לבוש עברי. הוא נשקל למעשה במשקל מלעילי: **נְצָרֵת** במשקל **תְּכַלֵּת** או **קְנָסָת**; **נְצָרֵת** במשקל **מְנַחַת**, שלא על פי צורת המקור האירופי, שבה הטעם בא בהברה האחרונה תמיד. בשם הערבי הטעם בא בהברה הראשונה דווקא. אפשר שהלבוש העברי שניתן לשם **נְצָרֵת** היה בעורו של השם המקורי **נְצָרֵת**. צריך לזכור שאלה נתפסים למעשה כמשקלים מתחלפים כמו **בְּרָקָת/בְּרָקֵת**, ונוח יותר להגות תנועה במקום שווא נע.

נאלצים להסתפק בעדי נוסח מאוחרים ומשניים, העשויים להתפרש באופנים שונים – הכול לפי הכשרתו והשקפת עולמו המדעית של החוקר.

במצב עיניינים שכזה ערך עדותה של חריזה לא יכולא בפז. היא תחליף של ממש לעדות ראשונית ואינה נופלת במאומה מעדותו של אוטוגרף. לפיכך צריך למוד על פיה עדויות אחרות. מתברר שמסורתם של כתבי היד הלטיניים של היירונימוס ויוספוס הגורסים Sapphorim/Sapphorim היא מסורת מעולה. על פי אותה אמת מידה צריך לראות בעדויות המועטות לצורה **ציפורים** / **צפורים** ששרדו בכתבי היד של ספרות ההלכה והאגדה הקדומה של ארץ ישראל, עדויות בעלות ערך מוסף – שרידים קדומים שלא נשטפו בזרם הצורות החדשות שתפסו את מקומם עם השנים.

ועדת השמות, אשר החליטה לקרוא בשם **ציפורי** למושב שעלה על הקרקע סמוך לאתר הארכאולוגי של העיר העתיקה בגליל התחתון, שוכנעה כפי הנראה בצדקתו של קליין. כזכור, קליין סבר שהצורה **ציפורי** הייתה צורת השם הקדומה גם בארץ ישראל. כך אירע שמבלי משים אף כאן גבר תלמודה של בבל על תלמודה של ארץ ישראל. ■

בהשתלשלות הנוסח. אין זה מפליא שדווקא פיוטים שימרו את צורת השם הנדירה של היישוב, שכן הפיוט אוהב צורות ארכאיות. במסירות הקדומות של סוגי הספרות האחרים בארץ ישראל שרדו מעט עדויות לצורה הקדומה **ציפורים**. את מקומה תפסה הצורה **ציפורין**,⁹ המשקפת מגמה כללית של מעבר לצורך הרבים הארמי. בלשון הבבלי נשמטה הנו"ן הסופית בהשפעת הארמית הבבלית. משם חדרה הצורה **ציפורי** גם למסירות של טקסטים ארץ-ישראליים, כגון כ"י לידן של הירושלמי. מגוון הצורות הללו משתקף גם בתעתיקים יווניים ולטיניים קדומים, כלומר, השם שלנו מסתיים באותיות המקבילות למ"ם, נו"ן או יו"ד, לעתים באותו מקור, כגון *Σέπφορις*, *Σέπφορις*, *Sapphorim*. מתברר שגם טקסטים אלו מסתמכים על מקורות עבריים שבכתב ואינם משקפים הגייה השגורה בפייהם של דוברי התקופה. חשובה במיוחד לענייננו כאן עדות מפורסמת שסיפק אב הכנסייה היירונימוס (342–420 לערך) במבואו לתרגום הלטיני של ספר יונה: "*Sapphorim, quae hodie appellatur Diocaesarea*" – כלומר, "**ציפורים**, המכונה היום דיוקיסריה". התעתיק הזה אינו מלמד דבר על הגיית השם העברי בזמנו של היירונימוס. יהודים בוודאי כבר הגו אותו בתקופתו **ציפורין**. התעתיק מעיד רק שהשם הועתק מטקסט עברי קדום, אשר בו הוא הופיע בכתב חסר – **צפורים**. היירונימוס שלא היה מודע למשמעות השם גרס a לאחר S- באורח שרירותי כברת מחדל. מתעתיק זה של היירונימוס ביקש עזרא פליישר ללמוד שהשם מכון למילה העברית "סְפָרִים", שקליר, אשר בפיוטיו שם המקום מופיע תמיד בצורה **ציפורים**, רמז אליו כביכול בכינוי המקראי "קריית ספר" המופיע לפעמים בחתימות בפיוטיו, כשם מקום מגוריו.¹⁰

שמואל קליין לא ראה צורך להסביר את הופעת התנועה a בהברה הראשונה של השם Sapphorim אצל היירונימוס. היה ברור לו שכתב זה מייצג את הצורה העברית הנדירה **צפורים**. לעומת זאת הוא דן בצורה לועזית אחרת שאין לה מקבילה בעברית: "בעוד שהמקורות היוונים והרומים האחרים כותבים את השם ב־a או ב־i ei בסופו, אצל יוספוס נמצא תמיד Sapphoris. ה־s נתווספה על השם העברי ומזה יש לראות שהשתמשו בזמן יוספוס בצורת־השם 'צפורי'".¹¹ לפי הסבר זה של קליין, הצורה **ציפורי**, המתועדת בעיקר במקורות בבליים, רווחה בארץ ישראל במאה הראשונה לספירה וקדמה לכאורה לצורות האחרות המתועדות ביצירות מאוחרות יותר. ואולם בדיקת החומר הרלוונטי במהדורה המדעית של ניצה¹² (ולא רק בה) מלמדת שבכתבי היד של יצירות יוספוס יש מגוון של צורות. הצורה הרווחת יותר בכתבי היד היווניים, בייחוד באלה של "קדמוניות היהודים" ושל "חיי יוספוס" היא דווקא *Σέπφορις* (=ציפורין). ואילו התרגום הלטיני, שנעשה במאה השישית ביזמותו של קסיודורוס (Cassiodorus), מביא כנגד *Σέπφορις* את הצורה Sapphorim (=ציפורים).¹³ חילוף m/n בסוף התיבה בין הנוסח היווני לנוסח הלטיני של כתבי יוספוס אינו מלמד על מבטא שונה של השם בלשונות אלו, אלא על מסורת נוסח שונה. מסורת הנוסח של התרגום הלטיני הושפעה כנראה מצורת השם אצל היירונימוס – Sapphorim. כאמור, יש בכתבי היד היווניים והלטיניים של יצירות יוספוס גם צורות אחרות כגון *Σέπφορις* הנפוצות יותר ב"מלחמות היהודים". צורות אלו נובעות כנראה ממסורת נוסח אחרת ומקצתן הן ודאי שיבושי מעתיקים. צריך להביא בחשבון את העובדה שכל כתבי היד היווניים והלטיניים של חיבורי יוספוס הם מאוחרים ואינם קדומים לימי הביניים, מלבד פפירוס יווני אחד מן המאה השלישית שאיננו קריא. לפיכך אין אנו יודעים מתי וכיצד נוצרה הצורה *Σέπφορις* ואפשר להעלות על הדעת הסברים אחרים להיווצרותה.

לצערנו אין בידינו עדויות אפיגרפיות או נומיסמטיות לא בעברית ולא בארמית וגם לא ביוונית או בלטינית לצורת השם הפרוד. לפיכך אנחנו

1. ראו P. Kahle, *Masoreten des Westens*, Stuttgart 1927, חלק הטקסטים, עמ' 21–22 ובדפי הצילומים המצורפים. הצורה המנוקדת מתועדת פעמיים.
2. לפירוש הטקסט ראו ד' גולדשמידט, סדר הקינות לתשעה באב, ירושלים תשל"ז, עמ' נא.
3. ראו מתשובות המזכירות המדעית, לשוננו לעם ג, ה (תשי"ב), עמ' 32, וכן ב' מייזלר, "ירשימת השמות הגיאוגרפיים", לשוננו ד (תרצ"ב), עמ' 59.
4. שווא נע בתעתיק ליוונית מובע באות אלפא. שמעתי מפי ד"ר מרדכי מישר.
5. אפשר שהצד"י לא נוקדה במתכוון, משום שמציע הצורה טרם החליט אם לנקד את הצד"י בצירי או בסגול, וראו עוד בהמשך.
6. ראו מ"צ סגל, "נצרת", לשוננו לעם א, ד (תשי"ו), עמ' 32.
7. ראו ע' פליישר, "חקרי פיוט ושירה", תרביץ לט (תשל"ל), עמ' 24–27.
8. הניקוד בכ"י שוקן 77 (מנהג אשכנז) מציפורי, בכ"י אוקספורד 1083 (מנהג רומניה) מציפורי. אלה הניקודים הקדומים ביותר של הצורה הבבלית הידועים לי. יסתרוב במילוננו מנקד צפורי וכמוהו גם רצהבי בשני פיוטים מאוחרים מתימן (י' רצהבי, ילקוט שירי תימן, ירושלים תשכ"ט, עמ' 115 טור 37 ועמ' 130 טור 49). הצורה הבבלית אצל פייטני תימן אינה מפתיעה, כמובן.
9. אמנם אין אנו יודעים את זמנם של הפייטנים הקדומים, אבל יציבותה של הצורה **ציפורים** בפיוטיהם תלויה בלי ספק במסורת קדומה המגיעה לכל הפחות למועד סמוך לאחר חורבן הבית השני, עת שבה התיישבו משמרות הכהונה ביישובי הגליל. הצירוף הקבוע של שם המשמר ומקומו, **ידעיה עמוק ציפורים**, המופיע בפיוטים על משמרות הכהונה, נשמר כלשונו ממש גם בדפוס הירושלמי, במדרש השם המפורסם: "**ידעיה עמוק ציפורים** ידע יח עיצה עמוקה שבליבם והגלם לציפורין" (ירושלמי תענית סח ד). עינינו הרואות: בצירוף הכבול נותר שם המקום בצורתו הקדומה כפי שהוא מופיע בפיוטים, ואילו בסוף המאמר מופיע השם בצורה שהשתלטה בטקסטים הארץ-ישראליים. עוד צריך להביא בחשבון שבסוף תיבה כיוון החילוף הרגיל הוא מ"ם < נו"ן ולא להפך. ראו י' קוטשר, ערכי המילון לספרות חז"ל, א, רמת-גן תשל"ב, עמ' 37, הערה 30.
10. ראו ע' פליישר, "עניינים קליריים", תרביץ נ (תשמ"א), עמ' 295.
11. ש' קליין, "צפורי", בתוך מאמרים שונים לחקירת ארץ-ישראל, וינה תרפ"ד, עמ' 48.
12. B. Niese, *Flavii Iosephi, Opera*, Berlin 1955 [1887–1895].
13. המהדורה המודרנית של הנוסח הלטיני של כתבי יוספוס טרם הושלמה. את הצורות הלטיניות בדקתי על פי מהדורתו של ג'ון הדסון המביאה את הנוסח היווני ואת הנוסח הלטיני דף מול דף (J. Hudson, *Flavii Iosephi, Opera Omnia*, Oxford 1720). להפתעתי, תיעוד שתי הצורות הנפוצות כל כך אצל יוספוס, *Σέπφορις* היוונית ו-Sapphorim הלטינית, טרם צוין במחקרים שיוחדו לשם **ציפורי**.

ק"ן שנים להולדתו של אליעזר בן-יהודה

צייר מאיר גור-אריה

המכובד בעיני רבים מאתנו) בשעה שקראו למוסף הכלכלה שלהם בשם The Marker ולמוסף לענייני נהיגה בשם The Driver? האם זכרה זאת אוניברסיטת תל-אביב בשעה שגרסה את החוג ללשון העברית עד דק ו"מיזגה" אותו עם חוגים אחרים ונתנה לו שם מנופח דמוי תרבותי "החוג לתרבות העברית"?

וחשוב מכול: הזוכרת זאת מערכת החינוך הלאומית שלנו בשעה שהיא

רומסת את הלשון העברית בהוראה כושלת ובזניחה גמורה של לימוד מסודר של קריאה, של כתיבה ושל הבעה בעל פה?

מדברי גיל הראבן

יצחק אפשטיין לא היה סופר. הוא כתב מחקרים ומאמרים חשובים, והוא כתב גם מכתבים, שאחדים מהם קראתי. רעייתו, רחל שמה, כתבה רק מכתבים – וכשאני משווה בין מכתביו למכתביה הקולות שעולים מהם אכן שונים.

סבא רבא שלי מעלה של הדף רעיונות חשובים בנוגע לבניין העם והאומה. סבתא רבתא שלי, לעומת זאת, כותבת על החיים כפי שהם או נכון יותר לומר שהיא מתארת אותם. היא מספרת מה בישלו ומי בא לסעודה. היא מספרת על מחזר עשיר של בתה, עשיר עד כדי כך שיש לו אוטו שבו הסיע אותה לירושלים, והיא חותמת במילים: "אשרי האיש שמעריצו הוא בעל אוטו".

אני מעזה לומר כי במובנים רבים כתיבתה ספרותית מזו שלו. היא קרובה יותר לספרות – משום שספרות טובה חייבת לאחוז במוחשי ובקונקרטי, גם כשהיא מכוונת לרעיונות גדולים. היא קרובה יותר – משום שספרות נבנית על תיאורים ולא על הגדרות ועל הכללות.

האם השוני שבין יצחק לרחל מייצג איזשהו הבדל מהותי באופן שבו נשים וגברים כותבים? האם גברים ונשים אכן כותבים אחרת ואולי אף קוראים אחרת?

נשיא המדינה: מהי הלשון

המשך מעמוד 1

וראש המכללה האקדמית לחינוך ד"ר **אנה רוסו**. פרופ' **מרגלית שילה** הרצתה על "חמדה – המילון והתקופה" ופרופ' **עוזי אורנן** הרצה על "המחשב כראי לבלשנות". במושב שיוחד לשיבת המליאה נשאו דברים נשיא המדינה **מר שמעון פרס**, נשיא האקדמיה פרופ' **משה בר-אשר**, וחברת האקדמיה **גיל הראבן**, ניתנו של יצחק אפשטיין, מחלוצי שיטת "עברית בעברית", הרצתה "על דברים שאמותינו לא יכלו לספר". דבריהם יתפרסמו במלואם בחוברת "לשונונו לעם".

יום העיון נחתם ברב-שיח על העברית לסוגיה ולסוגיותיה בהשתתפות ד"ר **אביעד הכהן**, **אפרים סידון**, **דני קרמן**, פרופ' **יואל דונחין**, **מאיה בז'רנו**, **מאיר גולדברג**, ד"ר **מיכל קרומר-נבו**, **מיקי בר ורות אלמגור-רמון**. הרב-שיח שודר בקול ישראל בתכניתו של **מיכאל מירו** "שעת חברה".

מדברי נשיא המדינה מר שמעון פרס

מהי הלשון אם לא תעודת הזהות התרבותית של העם? מהי הלשון אם לא מעיין הביטוי של המחשבה, הפילוסופיה, הספרות, השירה, ההגות והשיח? מהי הלשון אם לא יסוד היסודות, תשתית התרבות כולה? [...]

מי יגלה עפר מעיניו של **בן-יהודה**? לו היה מתעררר לפתע ויוצא מקברו לשוט בארץ הייתה מן הסתם תגובתו הראשונית התפעמות והשתאות מעצמת ניצחונה של שפת עבר. הוא היה מעיין בשקיקה בספרות העברית החדשה, מאזין בחדווה לשידורי הרדיו, מקשיב כלא מאמין לשפת הרחוב [...]. אבל חוששני שההתלהבות של בן-יהודה מן העברית של זמנו הייתה מצטננת במקצת. אוזנו הרגישה הייתה בוודאי נצרמת מעיוותי לשון וסיגי לעז שנסתגרו אצלנו כגון "שתי שקלי", "יאאלה ביי" וכיוצא באלה. הוא היה מתקצף למראה שלטי חוצות, חנויות ובתי קפה הנושאים שמות לועזיים, אולי אף היה קורא לחרם על רשתות שידור המתהדרות בשמות זרים וחסרי חן כגון "הוט" ו"יס".

מדברי נשיא האקדמיה פרופ' משה בר-אשר

בן-יהודה האיש הלוחם לא יכול היה להצליח לולא עמדו לימינו כמה מן הדמויות הבולטות ביישוב, ראשוני ועד הלשון [...]: **יחיאל מיכל פינס**, איש היישוב הישן שהיה סמכות מוכרת בוועדת הלשון. ואתו חתנו **דוד ילון**, איש המעשה ובעל המזג המפשר, האיש שחבר בין ועד הלשון למורים ובעצמו הכשיר מורים. הוא מילא תפקיד חשוב בהרחבת מעגל דוברי העברית ומחיה [...]. אחד מאלה שלא הסכימו עם דרכו [של בן-יהודה] היה **רא"ם לפשיץ** בעל הפלוגתא הגדול שלו בוועד הלשון, שידיעותיו המפליגות בספרות עם ישראל לדורותיה הכניסו בדיוני ועד הלשון ובפעילותו ממד של למדנות. **ואהרן מזי"א** איש החיים, כמנהל בית חולים ואיש משכיל, גם הוא מיתן את הדיונים בוועד הלשון והרים תרומה גדולה משלו כשהחל בכתיבת מילון הרפואה הראשון וחבר את ועד הלשון לקהלים משכילים.

מדברי פרופ' אברהם טל

מאמציו של בן-יהודה הביאו לידי הכרה בעברית כלשונו הלאומית של העם היושב בציון. האם זכרו זאת עורכי העיתון "הארץ"

על שירתה של נעמי שמר

תוכן החוברת:	
משה פלורנטיין:	דבר העורך
רחל אוסטובסקי:	"זר פרחי שדה עם קוץ אחד או שניים": על שירי הזמר של נעמי שמר
טלילה אליים:	"שירו של אבא": ארון הספרים היהודי של נעמי שמר
תמר סוברן:	שירי נעמי שמר – קווי היכר סגנוניים
יעל רשף:	על תרומתה של נעמי שמר לעיצובו הלשוני של הזמר העברי
ראובן מירקין:	עדות לביטוי "יש לו את הדבר" משנת 1920

חדש • לשונונו לעם נו (תשס"ז), חוברת ג • מחיר 22 ש"ח

עיצוב: סטודיו אפרת

ISSN 0793-0593

העורכת: **טלי בן-יהודה** • קָדָר והפקה: **אורית טפרברג**
האקדמיה ללשון העברית, קמפוס גבעת רם, ירושלים 91904 • טלפון: 02-6493555, פקס: 02-5617065

דואר אלקטרוני: acad6u@vms.huji.ac.il • אינטרנט: http://hebrew-academy.huji.ac.il • חזכורות שמורות, תשס"ח ©